

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИМИ РИЗИКАМИ: СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ

Ставлення підприємців до ризику є важливою складовою вивчення загального стану управління підприємницькими ризиками. Іманентна ризикованість підприємців може бути, за умови широкого навчання підприємців та надання ним консультаційної підтримки, важливим чинником зростання столичної економіки.

Entrepreneur risk attitude is one of the main elements in risk management research. Immanent entrepreneur riskiness can serve as important factor in the rise of the Kiev economy.

Постановка проблеми

Одним із найважливіших чинників соціально-економічного розвитку України в сучасних умовах є підприємництво, що обумовлено дією ряду внутрішніх та зовнішніх факторів. По-перше, обмеженість одних видів природних ресурсів, та переважно екстенсивний шлях використання інших, об'єктивно висувають підприємництво на роль провідного фактору в становленні нової інноваційно-інвестиційної моделі економіки. До її побудови Україна приступає після того, як наше суспільство пройшло в 70-80-х роках минулого сторіччя через кризу екстенсивної моделі комуністичної форми суспільного виробництва, та наступної після неї глибокої системної кризи 90-х років. Перманентні кризові процеси не дозволили Україні своєчасно розпочати структурну перебудову своєї економіки, тому сьогодні уряд, поряд із завданнями розбудови галузей постіндустріальної (сфера послуг, зв'язок і т.ін.), вимушен займатися також наздоганяючою модернізацією традиційних галузей індустріальної економіки (добувні галузі, транспорт і т.ін.). В вирішенні обох цих завдань суттєву роль має відіграти мале та середнє підприємництво, оскільки державні органи влади, відображаючи інтереси пануючих олігархічних кланів, у власності яких знаходяться всі великі підприємства, не зацікавлені в проведенні глибоких структурних реформ, здатних забезпечити Україні міцні конкурентні позиції в світовій економіці.

По-друге, розвиток сучасних форм підприємництва, перш за все інноваційних, є необхідною передумовою для виникнення нової соціальної структури суспільства, ядром якої має стати середній клас, – тобто освічені підприємливі громадяни, які звикли покладатися не на державу, а на власні сили в вирішенні своїх проблем. Саме середній клас має стати опорою суспільства в ході реалізації Україною проекту модернізації своєї економіки в умовах наростаючої нестабільності світової економіки.

З огляду на це феномен підприємництва потребує глибокого та всебічного вивчення. Особливої уваги в зв'язку з цим має належити дослідженню підприємницьких ризиків взагалі, та ставленню підприємців до ризиків, зокрема. По-перше, потрібно враховувати таку характерну особливість сучасної конкуренції, як її ланцюжковий характер – тобто конкуренція розгортається не між окремими підприємствами, а між групами компаній, які поєднані між собою технологічним ланцюжком з виробництва та реалізації продукції. Тому кожному з членів такого "конкурентного ланцюжка" дуже важливо знати про те, яким є ставлення до ризику компаній-партнерів, – схильні вони до ризику чи ні. По-друге, володіючи інформацією про ставлення підприємців до ризику, страхові компанії можуть більш виважено встановлювати страхові тарифи на свої послуги, що здатне суттєво розширити коло їх клієнтів. По-третє, аналіз стану справ з управління підприємницькими ризиками (частиною якого є і аналіз ставлення підприємців до ризику) здатне допомогти підвищити ефективність державного контролю за діяльністю підприємців за рахунок

поділу їх на групи, які відрізняються рівнем управління ризиками. Групи підприємств, в яких спостерігається низький рівень ризик-менеджменту, мають привертати основну увагу контролюючих органів, що дозволить зекономити час та кошти на перевірки підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різноманітні аспекти суб'єктивної сторони підприємницького ризику – ставлення підприємця до ризику – достатньо успішно досліджуються вітчизняними та закордонними вченими. Науковцями розроблені теоретичні та математичні моделі, які розглядають прийняття підприємцем ризикованих рішень за тих або інших обставин. Зазначимо психологічну школу аналізу підприємницького ризику, в рамках якої досліджується вплив індивідуальних особливостей менеджерів на прийняття ризикованих рішень [1], та роботи, які спираються на положення маржиналістської теорії граничної корисності та [2]. Серед останніх широке визнання отримали праці, в яких ставлення підприємців до ризику розглядається, виходячи із аналізу функції корисності Дж. Ф. Неймана і О. Моргенштерна [3].

Практичне застосування висновки теоретичних досліджень схильності до ризику отримали в сфері фінансів, зокрема – в управлінні інвестиційними портфелями, банківському кредитуванні та страхуванні. Обов'язковою складовою відкриття інвестиційного рахунку є заповнення клієнтом спеціальної анкети, яка дозволяє з'ясувати які саме цінні папери мають входити до інвестиційного портфелю та які операції із ними рекомендується клієнту [4]. Банки та страхові компанії також намагаються оцінити схильність підприємців до ризику, розглядаючи можливості надання їм кредитів та страхового захисту їх активів. Наприклад, страхова компанія "країна" серед факторів, які впливають на вартість страхування ризику понесення збитків внаслідок перерви у виробничій діяльності прямо вказує на ступень схильності до ризиків [5].

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на існуючий значний теоретико-практичний доробок у сфері вивчення схильності до ризиків відсутні дослідження реального стану справ серед широкого кола підприємців, результатами яких могли б скористатися всі зацікавлені сторони. Страхові компанії, наприклад, можуть використовувати ці результати для встановлення диференційованих тарифів для підприємців, які зайняті в сферах бізнесу, які відрізняються різним рівнем схильності до ризиків. Державні органи влади, в свою чергу, матимуть змогу диференційовано підходити до підтримки та контролю підприємців, в залежності від того, як саме вони ставляться до ризиків.

Мета статті

Мета статті полягає у викладенні методології та основних результатів дослідження схильності до ризиків керівників малих та середніх підприємств м. Києва.

Виклад основного матеріалу

Методологія дослідження. Перш за все потрібно визначитися з тим, що таке схильність до ризику та неприйняття ризику. Неприйняття ризику – це міра готовності людини заплатити за зменшення ризику, якому вона піддається. Люди, які не бажають ризикувати, оцінюючи компроміс між витратами на зменшення ризику і вигодами від цього, віддають перевагу менш ризикованому варіанту з тими самими витратами.

Ставлення підприємця до ризику можна визначити за співвідношенням між конкретним безризиковим еквівалентом (гроші, які він отримує за відмову від ризикованої операції) і сумою доходу, очікуваного (математичне сподівання) від ризикованої операції.

- Якщо безризиковий еквівалент менший за очікуване значення доходу, то в підприємця спостерігаємо *не схильність* до ризику.

- Якщо безризиковий еквівалент дорівнює очікуваному значенню доходу, то спостерігаємо *індиферентність* до ризику.

- Якщо безризиковий еквівалент більший за очікуване значення доходу, то спостерігаємо *схильність* до ризику.

При підготовці до цього дослідження нами було з'ясовано те, наскільки уявлення підприємців про своє

ставлення до ризику співпадає із вищенаведеними визначеннями неприйняття, індиферентності та схильності до ризику. З цією метою було проведено опитування учасників 2-х тренінгів на тему "Управління підприємницькими ризиками", в результаті якого з'ясувалося, що ставлення учасників тренінгів до ризику в основному співпадає із вищенаведеними визначеннями.

Організаційно ставлення підприємців м. Києва до ризиків вивчалось під час проведення багатаспектного дослідження, під час якого досліджувалися і інші проблеми, пов'язані із управлінням підприємницькими ризиками. Компонент загальної цілі дослідження підприємницьких ризиків, який стосувався ставлення підприємців до ризику мав визначення кц 4.

Питання анкети розроблялися наступним чином: в рамках компоненту цілі (КЦ) формувалися пошукові питання (ПП) стосовно інформації, яка цікавила дослідників, та гіпотетичні варіанти відповідей на них (Г) (табл. 1).

Таблиця 1. Розробка анкети для аналізу ставлення підприємців до ризику: компоненти цілі, пошукові питання та гіпотези

Компоненти цілі(КЦ) / Пошукові питання (ПП)	Гіпотези (Г)
КЦ 4. З'ясувати ставлення до ризиків керівників малих та середніх підприємств (МСП) м. Києва	
ПП 4-1. Яким є ставлення до ризику керівників МСП м. Києва?	Г 4-1. Менше 50% керівників МСП м. Києва не схильні до ризику.
ПП 4-2. Чи є різниця у ставленні до ризику керівників МСП м. Києва різних сфер діяльності?	Г 4-2. Керівники МСП м. Києва різних сфер діяльності відрізняються за своїм ставленням до ризику.
ПП 4-3. Чи є різниця у ставленні до ризику керівників малих та середніх підприємств м. Києва?	Г 4-3. Керівники малих підприємств не відрізняються від керівників середніх підприємств за своїм ставленням до ризику

На основі пошукових питань та гіпотез були сформульовані питання анкети та запропоновані конкретні статистичні методи обробки інформації, яка збиралася під час опитування (табл.2).

Таблиця 2. Таблиця відповідності питань анкети пошуковим питанням та методи статистичної обробки інформації

Пошукові питання	Питання анкети	Варіанти відповідей	Тип шкали / Методи статистичної обробки інформації
ПП 4-1. Яким є ставлення до ризику керівників МСП м. Києва?	3. Яке Ваше персональне відношення до ризику у бізнесі? (поставте позначку X у відповідному місті)?	Схильний до ризику, нейтральне відношення, не схильний до ризику	Номінальна / Частотний розподіл, таблиця спрягання ознак, непараметричні критерії Манна-Уїтні та Крускала-Уолліса
ПП 4-2. Чи є різниця у ставленні до ризику керівників МСП м. Києва різних сфер діяльності?			
ПП 4-3. Чи є різниця у ставленні до ризику керівників малих та середніх підприємств м. Києва?			

Для проведення опитування керівників та фахівців малих та середніх підприємств м. Києва була сформована випадкова стратифікована вибірка. Для завдань цього опитування використовували наступні критерії розміру підприємств: малі – до 50 робітників; середні – від 51 до 250 робітників.

Опитування проводилося в жовтні-листопаді 2005 року серед керівників малих та середніх підприємств м. Києва. Для проведення опитування була сформована стратифікована випадкова вибірка із 202 малих та середніх підприємств. Спочатку всі МСП були розбиті на 6 груп, відповідно до сфер бізнесу, яким вони займаються: група 1 – промисловість; група 2 – будівництво; група 3 – послуги з освіти та охорони здоров'я; група 4 – послуги у галузі нерухомості та інші послуги; група 5 – торгівля, готелі та ресторани; група 6 – транспортні та фінансові

послуги. Далі із цих груп випадковим чином були вибрані підприємства. Доля малих та середніх підприємств, а також доля підприємств відповідної сфери бізнесу у вибірці відповідала їх співвідношенню у генеральній сукупності. Початковий список, з урахуванням коефіцієнта охоплення, склав 400 підприємств.

Генеральною сукупністю були всі малі та середні підприємства м. Києва станом на 01.01.2005 р. Результати опитування оброблялися за допомогою статистичної програми SPSS 11.0.

Результати дослідження. Для перевірки *гіпотези Г 4-1* про те, що більшість керівників МСП м. Києва не схильні до ризику був проаналізований частотний розподіл відповідей респондентів на питання анкети про персональне відношення респондента до ризику у бізнесі (рис. 1).

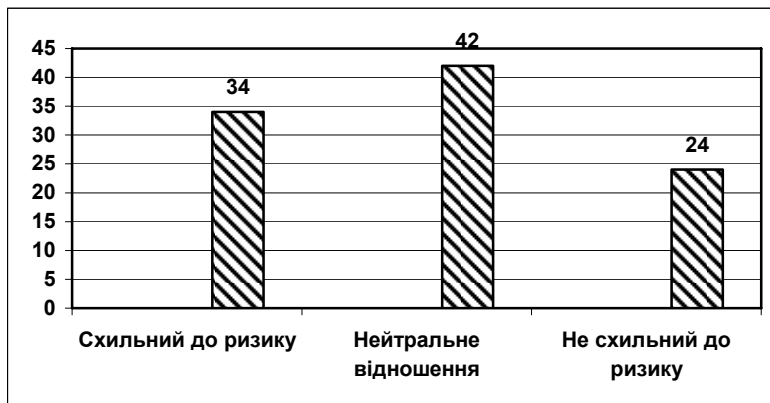

Рис 1. Ставлення до ризику керівників малих та середніх підприємств м. Києва

Ми бачимо, що 24% респондентів є такими, що не схильні до ризику. Далі ми маємо визначити, чи можна результати опитування розповсюдити на всю генеральну сукупність, тобто на керівників усіх МСП м. Києва. Для цього використаємо методику перевірки статистичних гіпотез про частку ознаки [6].

1. Сформулюємо дві гіпотези про значення частки:
 H0: > 50
 H1: <= 50
2. Оберемо статистичний критерій, значення якого будемо перевіряти: z-критерій
3. Визначимо довірчу імовірність = 95% (α=0,05). Якщо зроз.> зкрит., то відхиляємо H0
4. Розраховуємо значення зрозр у відповідності до наступної формули

$$z = \frac{p - \pi}{\sqrt{\frac{\pi(1 - \pi)}{n}}}$$

Отримуємо значення зрозр

$$z_{розр} = \frac{0,24 - 0,50}{\sqrt{\frac{0,50 \times 0,50}{202}}} = -7,39$$

5. z.0,05 = 1,645
6. Порівнюємо зрозр. та зкрит. З'ясуємо, що зрозр.> зкрит. (7,39 > 1,645)
7. Відкидаємо H0, та приймаємо H1.
8. Висновок: Ми с 95-ти відсотковою імовірністю можемо стверджувати, що не схильними до ризику є менше 50% керівників МСП м. Києва.

Далі, за допомогою методу довірчих інтервалів розрахуємо долю усіх керівників МСП м. Києва, які з 95% імовірністю не є схильними до ризику. Для цього використаємо наступну формулу

$$p \pm z_{\alpha} \times s_p$$

$$s_p = \sqrt{\frac{p \times q}{n}}$$

$$24 \pm 1,96 \times \sqrt{\frac{24 \times 76}{202}}$$

$$= 24 \pm 1,96 \times 3$$

$$= 24 \pm 5,88$$

Отже, з 95% імовірністю доля підприємств у генеральній сукупності, керівники яких не є схильними до ризику, окреслена наступним інтервалом: – від 18,12 до 29,88 відсотків. Значно більшою є частка схильних до ризику керівників малих та середніх підприємств. Вона складає від 27,47 до 40,53 відсотка від усіх МСП м. Києва.

Аналіз існуючої картини ставлення керівників малих та середніх підприємств м. Києва до ризику дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, хоча більшість керівників нейтрально відносяться до ризику, все ж таки досить велика частка тих, – від 28 до 41 відсотка, хто вважає себе схильним до ризику. Тобто, практично кожен третій керівник малого або середнього підприємства здатен піти на ризиковані дії задля отримання непевного доходу. В такій ситуації держава має спрямувати свої зусилля на розвиток сучасної інфраструктури його підтримки: навчання підприємців сучасним підходам управління ризиками, надання різноманітних консалтингових послуг тощо. Зазначимо, що київська влада вже зробила певні шаги в цьому напрямку. Так, з 2007 року розпочато навчання підприємців управлінню інноваційними ризиками, що дасть змогу підвищити їх інноваційну активність.

Для перевірки гіпотези Г 4-2 про те, що керівники МСП м. Києва різних сфер діяльності відрізняються за своїм ставленням до ризику був проаналізований частотний розподіл відповідей респондентів, підприємства яких відносяться до різних сфер бізнесу (табл. 3).

Аналіз показав існування статистично значимої різниці (рівень довірчої імовірності 95%) стосовно схильності до ризику керівників будівельних підприємств з одного боку, та керівників промислових, торговельних, фінансових, транспортних та сфери послуг, з іншої.

Таблиця 3. Ставлення до ризику керівників МСП різних сфер діяльності

Види діяльності	Ставлення до ризику			Загалом
	Схильний до ризику	Нейтральне відношення	Не схильний до ризику	
Промисловість	31,1	40,0	28,9	100
Будівництво	70,6	23,5	5,9	100
Послуги-освіта, охорона здоров'я	55,6	11,1	33,3	100
Послуги	30,0	54,0	16,0	100
Торгівля	28,6	45,7	25,7	100
Транспорт, фінансові послуги	20,0	30,0	50,0	100

Можливе пояснення більшої схильності до ризику в сфері будівництва полягає у тому, що рівень рентабель-

ності в цій сфері настільки високий, що збудувавши один будинок, керівники можуть дозволити собі ризиковані

операції, тому що можливі збитки перебиваються наявними прибутками. За оцінками фахівців протягом останніх десяти років будівельна галузь була однією з найприбутковіших в Україні. У Києві, приміром, дохідність у сегменті житлового будівництва в 2005-2006-му сягала 100%, а в деяких випадках і 300% річних [7].

Аномально висока схильність до ризику керівників будівельних компаній підтверджується і аналізом, зробленим рейтинговим агентством "Кредит-Рейтинг", яке дослідило інвестиційну якість облігацій, емітованих в 2005 році інвестиційно-будівельними компаніями. За інформацією агентства "третина компаній (35%), що випустили облігації, мають дозвільну документацію на проведення будівництва, але при цьому не мають досвіду робіт у цій сфері. Ще 30% компаній починають розміщувати облігації навіть не маючи всієї основної будівельної документації, що збільшує ризики невиконання зобов'язань у встановлені терміни і в повному обсязі" [8]. Проте, будівельні компанії, маючи такий високий рівень ризикованості свого бізнесу "вкрай неохоче, – за словами голови правління СК "Спектр" Ірини Окаянюк, – страхують свої будівельні ризики". Потенційний ринок страхування будівельних ризиків в Україні, значна частина котрого припадає на Київ, вона оцінює в 2 млрд. грн. щорічно [9].

Низьким є рівень схильності до ризику керівників транспортних підприємств та фінансових установ, що цілком зрозуміло з огляду на специфіку бізнесу, яким вони займаються, та його доволі жорсткий контроль з боку держави.

Для перевірки гіпотези Г 4-3 про різницю в ступені схильності до ризику між керівниками малих та середніх підприємств м. Києва в 2005 р. ми побудували таблицю спрягання ознак (табл. 26).

Таблиця 4. Ставлення до ризику керівників малих та середніх підприємств м. Києва

Типи підприємств	Ставлення до ризику			
	Схильний до ризику	Нейтральне відношення	Не схильний до ризику	Загалом
Малі	34,5	41,4	24,1	100
Середні	29,6	48,1	22,2	100
Загалом	34,0	42,0	24,0	100

Якщо виходити із даних таблиці, то ми бачимо, що немає суттєвої різниці у схильності до ризику між керівниками малих та середніх підприємств м. Києва. Загальна картина така: більш всього керівників нейтральні до ризиків; друге місце займають керівники, які схильні до ризиків, і на останньому місці знаходяться ті із них, які не схильні до ризиків.

Відсутність різниці у схильності до ризиків між керівниками малих та середніх підприємств всієї генеральної сукупності підтверджують і результати застосування критерію хі-квадрат.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Дослідження ставлення до ризику підприємців м. Києва дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, аналіз ставлення підприємців до ризику є важливою складовою вивчення загального стану управління підприємницькими ризиками, що робить можливим визначитися із групами підприємств, потребуючими посиленої уваги з боку державних регулюючих органів, їх партнерів та інших зацікавлених сторін. По-друге, наявність достатньо високої частки підприємців, схильних до ризику, може бути, за умови широкого навчання підприємців та надання консультаційних послуг у цій галузі, важливим чинником зростання столичної економіки. По-третє, періодичне дослідження схильності підприємців до ризику може слугувати інструментом, як це видно на прикладі аномально високої ризикованості будівельних підприємств, своєчасного виявлення негативних тенденцій розвитку столичного підприємництва.

Подальше дослідження ставлення підприємців до ризику потребує аналізу стану справ також і на великих підприємствах, що дасть можливість для проведення порівняльного аналізу в рамках трьох груп підприємств: малих, середніх та великих.

1. Козелецкий Ю. психологическая теория решений. – М.: Прогресс, 1979. – 504 с.; Дослідження схильності до ризику – персонал, 2006, №12. <http://www.personal.in.ua/article.php?id=416> 2.М. Фидмен, Л. Дж. Сэвидж Аналіз полезности при выборе среди альтернатив, предполагающих риск – http://www.elib.org.ua/economics/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1103888371&archive=1120043517&start_from=&ucat=1&; Самуэльсон Пол, Нордхаус Вильям. Экономика. 18-е изд. М. Издательский дом "Вильямс", 2007 г. с. 403-437. 3. Більш детально про математичний аналіз схильності до ризику дивись: Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2000 – с. 94 – 118. 4. Див. Элпеш Б. Пейтел, Прайен Пейтел Internet-трейдинг. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2003 г.; Приклад анкети міститься на веб-сторінці компанії Bankrate.com – Risk tolerance quiz http://www.bankrate.com/dls/news/financial_literacy/oct_07_risk_tolerance_a1.asp; Роз'яснення інвестиційних цілей в залежності від схильності інвестора до ризику міститься і на сторінці брокерської компанії Wachovia – Investment Objectives and Risk Tolerance http://www.wachovia.com/personal/page/textonly/0_4803_4808_4839_8873,00.html 5. Страхова компанія "Країна". Страхування ризику понесення збитків внаслідок перерви у виробничій діяльності – www.krayina.com/go.php/juridical/130/?print=yes 6. Див. Малхотра Н. Маркетинговые исследования. Практическое руководство. 3-е изд. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2002 г. – с. 562 – 575. 7. Блокадний Київ – Контракти, №6, 2008 – <http://kontrakty.com.ua> 8. Ризик у будівельній сфері залишається високим – <http://oglyadach.com/news/2006/2/10/63724.htm#> 9. Потенційний ринок страхування будівельних ризиків в Україні становить близько 2 млрд. грн щорічно, – учасник ринку, рбк-Україна, 30.10.2007 – <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/2007/10/30/259303.shtml>

Надійшла до редколегії 24.03.09

В. Шарманська, канд. екон. наук, доц., З. Головка

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджується проблема психологічної складової обліково-аналітичної і аудиторської видів діяльності з позиції пізнавальної складності обліково-аналітичної інформації, з позиції джерела даних, з позиції користувача інформації, з позиції виділення психологічних типів особистості.

In the article the problem of psychological constituent is probed registration-analytical and public accountant types of activity from position of cognitive complication of registration-analytical information, from position of source of data, from position of user of information, from position of selection of psychological type's personality.

Зміни в системі бухгалтерського обліку в Україні призвели до необхідності обліку принципово нових його характеристик; у їх числі – психологічні аспекти роботи

бухгалтерів, аудиторів, аналітиків, менеджерів. В умовах ринку представникам бухгалтерської професії, професійним аналітикам і менеджерам нерідко дово-